

УЎК: 631.531.1:633 (075.8)

**ЧЎЛ ОЗУҚАБОП ЎСИМЛИК НАВЛАРИ УРУҒЛАРИНИНГ 1000
ДОНАСИ МАССАЛАРИНИНГ УЛАРНИ ЕТИШТИРИШ
ШАРОИТЛАРИГА ҚАРАБ ЎЗГАРИШИ**

У.З.Джамолова-таянч докорант

*Қорақўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институти,
Самарқанд ш.*

Аннотация. Мақолада турли минтақаларида етиштирилган чўл озуқабоп ўсимлик тур ва навлари уруғларининг асосий сифат кўрсаткичларидан бири бўлган 1000 донаси массасини ўрганишдан олинган маълумотлар баён қилинган. Аниқланганки, уруғларнинг ушбу кўрсаткичи тупроқ-иқлим шароитлари билан боғлиқ бўлиб, уруғчилик майдонларини барпо қилишда бу ҳолатни ҳисобга олишнинг мақсадга мувофиқлиги кўрсатилган.

Калит сўзлар: чўл, озуқабоп ўсимликлар, уруғ, унувчанлик, экинбоплик сифатлари, 1000 дон уруғлар массаси, уруғчиликни районлаштириш.

Кириш. Яйлов чорвачилиги Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқларидан бири бўлиб, соҳани барқарор ривожлантириш мамлакатимизда озиқ-овқат хавсизлигини таъминлашда муҳим аҳамиятни касб этади. Яйлов чорвачилигининг асосий озуқа манбаи бўлган чўл ва ярим чўл табиий яйловларининг ҳозирги ҳолати соҳани барқарор ривожлантириш талабига жавоб бермай келмоқда.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон чўл ваярим чўл яйловларининг катта қисми турли даражаларда инқирозга учраган, озуқабоп ўсимлик турлар сони камайган, ҳосилдорлиги пасайган (Махмудов, 2005; Отақулов, 2013; Рахимова ва бошқалар, 2018; Раббимов, 2022). Шундай экан, инқирозга учраган табиий яйловларни фитомелиорациялаш орқали ҳосилдорлигини ошириш Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги олдида турган долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Муаммонинг Ўзбекистон иқтисодиётидаги муҳим аҳамиятини ҳисобга олиб, кейинги йилларда мамлакатимиз Президенти томонидан яйловлардан оқилона фойдаланиш, уларни муҳофаза қилиш ва инқирозга учраган яйлов майдонларининг ўсимлик қопламини қайта тиклаш юзасидан қатор Қарор ва Фармонлар қабул қилинмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йилнинг 10-июнида қабул қилинган ПҚ-277 сонли “Ерлар деградациясига қарши курашишнинг самарали тизимини ишлаб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарорида яқин йиллар мобайнида Ўзбекистонда 2517,1 млн. гектар инқирозга учраган яйловларни фитомелиорациялаш орқали 755,1 млн. гектаргача камайтириш, яъни 1762 минг гектарга камайтириш вазифаси белгилаб берилган.

Ушбу вазифанинг ижросини таъминлаш эса чўл озуқабоп ўсимлик навларининг 17620 тонна уруғларини ишлаб чиқишни тақозо этади. Бу эса ўз навбатида катта майдонларда уруғ етиштириш экинзорларини ташкил қилишни талаб этади. Чўл яйловларини фитомелиорациялашда уруғларнинг экинбоплик сифатлари, жумладан уруғларнинг 1000 донаси массаси муҳим амалий

аҳамиятга эга. Чунки, йирик уруғлардан бақувват майсалар униб чиқади, улар ташки муҳит стресс омиллари таъсирига бардошли бўлиб, яшовчанлиги юқори бўлади. Чўл минтақаларида бу жуда муҳим ҳисобланади.

Тадқиқотлар мақсади-республикамиз чўл минтақасининг турли ҳудудларида етиштирилган чўл озуқабоп ўсимлик тур ва навлари уруғларининг 1000 донаси массасини қиёсий баҳолаш ва уруғчиликни ривожлантириш мақсадга мувофиқ бўлган ҳудудларни белгилашдан иборат.

Тадқиқотлар манбаи бўлиб шувоқ-эфемерли Қарнабчўл, Нурота адирлари ва Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудларида 2022-йил ҳосили бўлган қора саксовулнинг “Нортуя”, терескеннинг “Тўлқин”, Палецкий черкезининг “Брака”, қуйровуқнинг “Первенец Карнаба”, чўғоннинг “Жайхун” ва изеннинг “Отавный” навлари уруғлари хизмат қилди.

Тадқиқот услуби. Уруғларнинг 1000 донаси массасини аниқлашда уруғшуносликда умум қабул қилинган услубдан (Гриценко, Калошина, 1976) фойдаланилди. Бунда ҳар бир ўсимлик тури уруғлари тозаланиб, яхшилаб аралаштирилиб 500 донадан 2 маротаба уруғлар санаб олинди ва электрон лаборатория тарозисида тортилиб, массаси аниқланди. Бунда ҳар иккала 500 донадан олинган уруғлар массалари орасидаги фарқ агарда уруғлар массасидан 3% дан ортиқ бўлган вариантда учинчи 500 дона уруғлар санаб олиниб, уларнинг массаси аниқланди ва массалари жиҳатидан энг яқин бўлган 2 та 500 доналик уруғлар массаси қўшилиб 1000 дона уруғлар массаси аниқланди.

Тадқиқот натижалари. Уруғларнинг 1000 донаси массаси кўрсаткичларининг аҳамияти юқорида таъкидлаб ўтилган эди. Ушбу кўрсаткичнинг яна бир аҳамияти- уруғ сарфи меъёрларини белгилашда ҳисобга олинишидир. Уруғларнинг 1000 донаси массасига уларнинг намлик даражаси кескин таъсирини ўтказди. Шу боис, уруғларнинг ушбу кўрсаткичларини аниқлашда уларнинг қуруқ моддасига нисбатан ҳисоблаш услубий жиҳатидан тўғри бўлади. Бунинг учун қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$A = \frac{(100 - C) \cdot a}{100}$$

Бу ерда: А- қуруқ моддага нисбатан 1000 дона уруғлар массаси;

а- ҳавода қуритилган 1000 дона уруғларнинг массаси;

С- уруғларнинг % да ифодаланган намлиги.

Ушбу формуладан фойдаланиб аниқланган чўл озуқабоп ўсимлик тур ва навлари уруғларининг 1000 донаси массаси 1-жадвалда келтирилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турганидек, 1000 дона уруғлар массаси кўрсаткичи бўйича барча турларда ҳам энг юқори кўрсаткичлар Қарнабчўлда етиштирилган уруғларда кузатилди, энг паст кўрсаткичлар эса Қорақалпоғистон шароитида етиштирилган уруғларда қайд этилди. Бизнинг фикримизча, уруғларнинг ушбу кўрсаткичларига тупроқ-иқлим шароитлари бевосита ўз таъсирини ўтказди. Масалан, Қарнабчўлда ўртачайиллик ёғингарчилик миқдори 2022-йилда меъёридан анча юқори, яъни 242,6 мм ни, Нурота адирларида эса 231,8 мм ни ва Қорақалпоғистоннинг Мўйноқ туманида 156 мм ни ташкил қилди.

**Чўл озуқабоп ўсимлик турлари навлари уруғларининг
1000 донаси массаси, г**

Ўсимлик тури, нави	Қарнабчўл	Нурота адирлари	Қорақалпоғистон республикаси
Қора саксовул, “Нортуя”	5,6	5,2	4,6
Терескен, “Тўлқин”	4,2	3,7	2,8
Палецкий черкези “Барака”	14,8	13,8	12,2
Қуйровук, “Первенец карнаба”	4,5	3,8	3,2
Чўғон, “Жайхун”	23,8	20,1	19,8
Изен, “Отавный”	2,1	1,7	1,5

Бундан ташқари, Қарнабчўл тупроқларида 35-40 см чуқурликдаги қатламда гипс қатлами мавжуд бўлиб, гипс ўзида намликни узоқ вақт сақлаши эвазига ўсимликлар мавжуд намлик ресурсларидан самарали фойдаланишлари сабабли уруғлар сифатининг бошқа ҳудудларга нисбатан яхшироқ бўлишини таъминлайди деб ҳам изоҳлаш мумкин. Албатта уруғлар сифатига тупроқнинг агрокимёвий хусусиятлари ҳам бевосита таъсирини ўтказади. Буни аниқлаш эса алоҳида тадқиқот ишларини олиб боришни тақозо эди.

Хулоса. Чўл озуқабоп ўсимлик тур ва навлари уруғларининг 1000 донаси массасини қиёсий ўрганиш натижалари шуни кўрсатдики, ушбу кўрсаткич бўйича энг сифатли уруғлар Қарнабчўлда етиштирилган уруғлада кузатилиб, уруғчилик майдонларини барпо қилишда ушбу ҳолатни инобатга олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Гриценко В.В., Калошина З.М. Семеноведение полевых культур. Москва, “Колос”, 1976. -254 с.
2. Махмудов М.М. Махмудов М.М. Қоракўлчилик яйловларининг ҳозирги ҳолати ва истикболли фитомелиорантларни танлашнинг асосий критерийлари. Чўл яйлов чорвачилигини ривожлантириш муаммолари (халқаро илмий-амалий конференция материаллари). Самарқанд, 2005, 187-189 б.
3. Отакулов Ў.Х. Яйловларни муҳофаза қилиш биохилма-хилликни сақлаш, экологик барқарорликни таъминлашнинг муҳим омилдир. //Яйловлардан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг институционал масалалари. Ташкент, 2013. 7-9 б.
4. Рахимова Т., Шомуродов Х.Ф., Воҳидов Ю.С., Адилов Б.А., Рахимова Н.К., Майинов Ш.Қ. Ўзбекистон чўл яйловлари ҳозирги ҳолати ва улардан оқилона фойдаланиш. Тошкент, «Наврўз нашриёти», 2018. -179 б.
5. Раббимов А. Чўл яйловлари ҳосилдорлигини оширишнинг интродукция ва селекция асослари. Қ.х.ф.д. (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзган диссертация иши. Тошкент, 2022. -200 б.

47	Rabbimov A., Yusupova N.B. Ko‘p komponentli yaylov agrofitosenozlarini barpo qilishning ilmiy asoslari	176
48	Бекчанов Б. Хар хил типларга мансуб яйловларда шuvoқларнинг ўсиши ривожланиши ва ҳосилдорлик кўрсаткичлари	181
49	Бекчанов Б. Маккаспургининг “Малика” навини икки марта ўрилгандаги озуқа сифати ошиши	184
50	Бекчанов Б. Солиев Х.Э. Орол денгизи куриган туби шароитида истиқболли озуқабоп ўсимликларини етиштириш	187
51	Халилов Х.Р. Адир минтақасига мос кўп йиллик озуқабоп ўтлар	193
52	Халилов Х.Р., Бобоева А.С., Синдаров Ш.Қ. Кўп йиллик озуқабоп ўтларнинг уруғ ҳосилдорлиги	196
53	Халилов Х.Р., Синдаров Ш.Қ., Халилов Ш.Х. Кўп йиллик озуқабоп ўтларни етиштириш агротехникасига оид	199
54	Хамроева G.U. O‘zbekiston tabiiy florasida tarqalgan atriplex turlarining qisqacha tavsifi	202
55	Хамроева G.U. Ozuqabop o‘simliklar urug‘larining shakllanishi va rivojlanish fazalari	205
56	Хамроева G.U. Sho‘radoshlar (chenopodiaceae) oilasiga mansub o‘simlik olabutaning “Yagona” navining morfo-biologik xususiyatlari	209
57	Синдаров Ш.Қ., Солиев Х.Э. Агрофитоценозлар яратиш орқали яйловлар ҳосилдорлигини ошириш	213
58	Солиев Х.Э., Синдаров Ш.Қ. Гипсли тупроқларда кўп йиллик озуқабоп ўтларнинг бўйига ўсиш кўрсаткичлари	216
59	Джамолова У.З. Чўл озуқабоп ўсимлик турлари навлари уруғларининг унувчанлик кўрсаткичларини аниқлашнинг янги усули	219
60	Джамолова У.З. Чўл озуқабоп ўсимлик навлари уруғларининг 1000 донаси массаларининг уларни етиштириш шароитларига қараб ўзгариши	223
61	Раббимов Ф.А. Палецкий черкезини қарнабчўл тупроқ-иқлим шароитида етиштиришнинг агротехник асослари	226
62	Erdanova Sh.S. Sibir qilich o‘ti (Achnatherum sibiricum) qimmatli ozuqabop o‘simlik	230
63	Батиров Х.Ф., Мукимов Т. Инновационные аспекты развития кормопроизводства в агроценозах	233
64	Талипов Х.М., Мукимов Т.Х. Кўчма қумлар талофати ва уларга қарши кураш усуллари	237
65	Мукимов Т., Талипов Х.М., Муратов С., Батиров Х.Ф. Антропогенная трансформация растительности песчаных пустынь в Алатском районе Бухарской области и меры борьбы с ними	241
66	Рузибоев Н.Р., Рахимова Ф.Н. Инновационные подходы по управлению пастбищами вгорных и предгорных регионах Узбекистана	245
67	Аллашов Б.Д., Эрдонова М.М., Ахмедов Т.П. Иссиққа, сув	249